

ТМ	Г. XXIII	Бр. 1-2	Стр. 71 - 78	Ниш	јануар - јун	1999.
----	----------	---------	--------------	-----	--------------	-------

UDK 330.564+330.342
Прегледни рад
Примљено: 08.12.1999.

Наташа Голубовић
Економски факултет
Ниш

ТРАНЗИЦИЈА, РАСПОДЕЛА ДОХОТКА И СИРОМАШТВО У ЗЕМЉАМА У ТРАНЗИЦИЈИ

Rezi me

У првих неколико година транзиције дошло је до драматичних промена у већини конвенционалних индикатора. Свеобухватне економске реформе праћене су значајним падом аутпута, потрошње, надница и растом незапослености. Поред тога, транзиција је допринела расту неједнакости, и сви основни елементи транзиције - елиминација контроле цена, јачање приватног сектора, својинска реформа, либерализација надница - деловали су у правцу раста неједнакости. Раст неједнакости је, до одређене мере, неизбежан продукт транзиције. Међутим, раст неједнакости праћен значајним растом сиромаштва, угрожава даље спровођење реформи.

Кључне речи: транзиција, сиромаштво, расподела дохотка, неједнакост, незапосленост.

Uvod

Након првих неколико година реформе у земљама Централне и Источне Европе, земљама високих трошкова и спорог реализовања користи, иницијални оптимизам заменило је видно разочарање. Разочарање је тим веће што су власти у овим земљама обећавале брзе промене и раст животног стандарда у врло кратком року. Показало се да је овакав оптимизам, као и оптимизам неких западних експерата заснован на искуству латиноамеричких и азијских земаља, у великој мери неоснован. Врло брзо постало је јасно да реформе неће утицати само на промену просечног дохотка, већ да ће узроковати и промене у расподели дохотка, тј. да ће транзиција одређеним друштвеним групама донети више користи него другима. Питање дистрибуције дохотка у првим годинама транзиције било је

занемаривано, а пажњу економиста заокупљала су питања везана за макроекономску неравнотежу, приватизацију и сл. Суочене са симултаним падом аупута и растом неједнакости, земље Централне и Источне Европе бележе значајан раст сиромаштва у првим годинама транзиције, што почиње да представља озбиљну препреку у спроводљењу реформи.

1. Значај расподеле доходка

Чињеница је да је у првим годинама транзиције питање дистрибуције доходка занемаривано. Аткинсон и Мајклрајт (A. Atkinson и J. Micklewright)¹ наводе три групе аргумената којима се најчешће оправдава занемаривање питања расподеле дохотка у првим годинама транзиције:

Према првој групи аргумената процес, а не последица, представља критеријум на основу кога треба процењивати економску и друштвену организацију. Раст неједнакости у транзицији нема етичке консеквенце, а разлике у дохотку су оправдане јер су генерисане процесом слободне размене. Под условом да је стартна позиција "правична" нема потребе постављати питање око исхода. Питања расподеле процењују се, не са становишта положаја најсиромашнијих, већ правичношћу стартне позиције.

Према другој групи аргумената раст неједнакост доходка неизбежна је последица кретања ка тржишној привреди. Степен неједнакости расподеле доходка је у централно-планским привредама можда у просеку био нижи него на Западу, али то је остваривано на бази претераног мешања државе. Уколико се сложимо око тога да је свеобухватна државна регулатива, онда морамо прихватити да ће се неједнакости нужно проширити у периоду реформе.

Трећа група аргумената истиче да редистрибуција дохотка, иако у принципу пожељна, има превисоке трошкове посматрано у односу на економску ефикасност. Интерес свих најбоље се остварује ако се приоритет да побољшању укупне економске ефикасности. Уколико све доходне групе остварују побољшање, транзиција представља побољшање у Парето смислу. Сиромаштво и неједнакост постојали су и у периоду централно-планског управљања привредом и могу бити елиминисани само свеукупним просперитетом тржишне привреде и елиминисањем несташица. На основу тога, редистрибуција дохотка може бити одложена док земља постане богатија.

У сваком случају, већи диспаритет доходака је, до одређене

¹ A. Atkinson, J. Micklewright: "Economic Transformation in Eastern Europe and the Distribution of Income", *Discussion Paper* No.151, London School of Economics, 1991, p.4.

тачке, саставни део транзиције јер тржишно одређивање надница да је подстицај ефикасности, што је неопходно за успешан ток реформи. Ипак, растућа неједнакост може утицати на раст сиромаштва на краatak рок, с обзиром да неки региони и неки људи боље пролазе од других. "Губитници" наравно не морају нужно бити гурнути у сиромаштво, све зависи од тога да ли се привреда налази у експанзији и да ли држава врши реструктурирање мреже социјалних услуга како би смањила сиромаштво.

Основни кључ за смањење сиромаштва лежи у оживљавању и подстицању раста. С обзиром да раст продуктивности рада (што је веома битно за економски раст) зависи од радничког знања, вештина, мотивације и здравља, смањење екстремног сиромаштва, одржавање људског капитала и његово прилагођавање потребама тржишног система представља подстрек расту. Ово је посебно битно у земљама у транзицији јер тржишне реформе можда неће бити ефикасно спроведене уколико већи део популације трпи углавном негативне последице транзиције и стално осећа погоршање свог положаја.

2. Расподела дохотка у периоду централно-планског управљања привредом

Једно од популарних уверења везано је за процес транзиције као прелаз из система који карактерише мањи степен неједнакости и практично одсуство сиромаштва у систем који карактеришу екстремно богатство и сиромаштво. Неке анализе расподеле дохотка у бившим социјалистичким привредама, међутим, говоре супротно. Наиме, не само да у овим привредама неједнакост није била странац, већ и сиромаштво далеко од тога да је било искорењено.

Ф. Ферейра (F. Ferreira) наводи податак да је две године пре пада Берлинског зида 2.2 милиона људи живело са мање од 1\$ дневно (у ценама из 1985.године, користећи ППП девизни курс за сваку земљу) у Централној и Источној Европи (укључујући СССР). Овај број порастао је на скоро 14.5 милиона до 1993.године. У односу на ту границу сиромаштва овај регион забележио је највећи раст сиромаштва у поређењу са другим регионима у свету.²

Према резултатима анализе Аткинсона и Мајкларјта степен дисперзије у расподели дохотка касних осамдесетих био је најмањи у Чехословачкој, а затим у Мађарској. Ако се као мера дисперзије у расподели дохотка узме однос П10/ П90, његова вредност износи 2.48 у Чешкој и 2.73 у Мађарској; поређења ради он у Великој Британији зноси 3.19. У СССР П10/П90 има вредност 3.36, што зна-

² F. Ferreira: *Economic Transition and the Distribution of Income and Wealth*, The World Bank, 1997, p.2.

чи да се степен дисперзије у расподели дохотка не разликује много од оног у Великој Британији.³

Аткинсон и Мајклрајт пратили су и промене у расподели дохотка у централно-планским привредама током целог послератног периода. Према резултатима те анализе у периоду од 1956-68 дошло је до значајног смањења неједнакости у расподели дохотка. Ове промене коинцидирале су са реорганизацијом структуре надница у периоду 1956-65 и значајним растом минималне наднице, што је водило оштрој контракцији разлика у надницама. Поново је 1976. године дошло до раста неједнакости, да би се касније поново вратила на ниво раних 70-тих. Коначно, од 1981. године неједнакост у расподели дохотка почиње поново да расте као последица нове реформе надница која је утицала на продубљивање разлика међу надницама (минимална надница је од 49% просечне наднице пала на 32% просечне наднице 1988.године).

Насупрот СССР-у, у Чехословачкој је степен дисперзије у расподели дохотка остао стабилан у 30-тогодишњем периоду. Ова стабилност је изненађујућа, имајући у виду кампању која је 60-тих вођена против уравниловке у расподели надница. Чехословачка је једина од четири земаља обухваћених анализом (Чехословачка, Мађарска, Пољска и СССР) за коју подаци потврђују стабилност.

У Мађарској је од средине 60-тих до раних 70-тих дисперзија зарада расла, а смањивала се у периоду 1974-80. Почетком 80-тих поново долази до раста дисперзија у расподели зарада и 1988.године показатељ П10/П90 прелази вредност 3.

У случају Пољске дисперзија у расподели дохотка касних 50-тих се смањује, а 1961-70 никаквих осцилација није било. У периоду 1972-78 долази до раста дисперзије, да би почетком осамдесетих дошло до побољшања положаја најсиромашнијег слоја. Након тога долази поново до раста дисперзија у расподели и ситуација 1987. године није била битно другачија од оне 1972.године.⁴

На основу претходне анализе можемо извести следеће закључке:

1) Постоје систематске разлике у расподели дохотка у земљама Централне и Источне Европе и погрешно је третирати их као хомогени блок.

2) Промене у расподели дохотка значајно се разликују идући од земље до земље, што може бити резултат различитих историјских услова, али може одражавати и различите економско-политичке приоритете.

³ А. Atkinson, J. Micklewright, *op. cit.* p. 34.

⁴ *Ibid*, p.35-41.

3) Заједничко свим земљама Централне и Источне Европе је очигледан раст неједнакости доходака током 1980-тих.

Треба нагласити, међутим, да се расподела о којој је до сада било речи, односи на расподелу новчаних доходака. Стварна дисперзија доходака одређена, је не само дисперзијом новчаних примања, већ и специјалним погодностима које се добијају од државе и могућношћу да се добију ретка добра и услуге на основу "веза" и "положаја". Ради се о коришћењу стамбених објеката за годишње одморе (по врло повољним ценама), субвенционираним станаринама и сл. Ове погодности, ипак, биле су доступне само уском слоју људи.

3. Расподела доходака и сиромаштво у транзиторним привредама

Нагли раст сиромаштва у земљама у транзицији резултат је, пре свега, два ефекта економске транзиције на расподелу дохотка:

- а) пада аутпута и просечног дохотка домаћинства,
- б) раста неједнакости у расподели доходака.

Неспорно је да је пад аутпута веома битан чинилац раста сиромаштва у овом региону. Ипак, у већини земаља у транзицији пад аутпута заустављен је и замењен растом. Пад аутпута је пролазни феномен, што се не може рећи за раст неједнакости и сиромаштва. Земље у транзицији бележе највеће стопе раста Gini коефицијента између раних 80-тих и раних 90-тих. Између 1982. године и 1993. године Gini коефицијент је порастао у просеку за 7.3 процентних поена у Пољској, у Мађарској овај раст износи 6.9 а у Русији 5.9 процентних поена (1980-93).⁵

Према подацима World Development Report-а из 1996. године, неједнакост доходака је, мерено преко Гини коефицијента, порасла знатно у првих неколико година. При том, неједнакост је у Бугарској, Балтичким земљама, словенским земљама СССР-а, дошла до нивоа сличног неједнакости у индустријским тржишним привредама са мањим степеном једнакости (УСА). У Русији Gini коефицијент одговара просеку за земље са средњим дохотком, а у неким земљама Централне и Источне Европе неједнакост је мање напредовала и одговара нивоу неједнакости у већини западноевропских земаља.

Мађарска је учинила знатне напоре да неутралише раст неједнакости и суочена је са малим променама у уделу појединих сегментата популације у дохотку. Ове промене биле су израженије у Словенији, а посебно у Бугарској и Украјини. У Русији, где је неједнакост оштро порасла, 1993.године популација на врху пирамиде примила је 20% више укупног доходака него 1988.године, што је углав-

⁵ F. Ferreira, op. cit. p.2 i 3.

ном резултат експлозивног раста релативног удела веома богатих и растуће дисперзије надница.⁶

По Фереири расподела доходка одређена је расподелом капитала и стопом приноса на капитал. У неизвесном свету неки, или сви, приноси могу бити стохастички. Промене у расподели доходка могу доћи услед промена у дистрибуцији власништва над капиталом или промене одговарајућих приноса, или променама у вероватноћи расподеле, везано за шокове својствене процесу стварања дохотка. У процесу транзиције сва три типа промена играју значајну улогу. Фереира наводи три могућа извора промена у дистрибуцији доходка и раста неједнакости у земљама у транзицији:

- 1) приватизација средстава у државној својини,
- 2) развој нових тржишта за приватно произведене субституते јавних добара (телекомуникације, школовање, здравствена заштита),
- 3) промене у доходцима (декомпресија структуре надница).

По Б. Милановићу раст неједнакости у земљама у транзицији резултат је:

- 1) трансфера рада из државног сектора, са релативно мање неједнакости, у приватни сектор, који карактерише већи степен неједнакости,

2) раста концентрационог коефицијента надница (последица раста неједнакости међу примаоцима дохотка) у приватном и државном сектору и овај елемент имао је највећи утицај на раст Гини коефицијента,

3) најважнији извор раста Гини коефицијента јесу растуће разлике међу групама, што је последица промена у саставу запослености и односа запослених и примаоца трансфера. Оно што се сада догађа у земљама у транзицији може се назвати нестанком средњег слоја. Наиме, постепено ишчезава средња класа, при чему један део одлази у приватни сектор а неки постају незапослени.⁷

У World Development Report-у из 1996. године дата је процена сиромаштва у земљама у транзицији⁸ Ова процена базирана је на заједничкој линији сиромаштва (120\$ у ценама из 1990 per capita месечно) за земље Централне и Источне Европе, укључујући земље бившег СССР. Подаци говоре да су Висеградске земље, сем Пољске, забележиле најмањи раст сиромаштва. То, наравно, не значи да нико у Чешкој Републици није постао сиромашнији, већ да је мало Чеха испод заједничке линије сиромаштва. Сиромаштво је значајно порас-

⁶ "From Plan to Market", *World Development Report*, 1996, p. 68 i 69.

⁷ B. Milanović: "Explaining the Growth in Inequality During Transition", *The World Bank*, 1997, p.25.

⁸ *World Development Report*, op. cit. p.70 i 71.

ло у балканским земљама, а посебно у земљама бившег СССР. Ниво сиромаштва се стабилизовао у земљама које су изашле из рецесије и интензивирале привредни раст.

Сиромаштво у земљама у транзицији је углавном је "плитко". Наиме, 1993. године просечни доходак оних који су се налазили испод заједничке линије сиромаштва био је 25 до 30% испод тог нивоа; у односу на специфичну линију сиромаштва за сваку земљу овај гап је био мањи, отприлике 10-15%. Такође, сиромаштво је у доброј мери пролазно у земљама Централне и Источне Европе, и појединци често улазе и излазе из сегмента сиромашних.

Ипак, треба указати на то да ефекти транзиције на благостање појединаца превазилазе ефекте који проистичу из доходака:

- у периоду транзиције људи имају већи избор добара на тржишту, посебно увозних и квалитетнијих добара, без обавезе чекања у редовима,

- либерализација је створила индивидуално богатство у форми ваучера, деоница, малих предузећа, земљишта, грађевина (да би се њихова вредност реализовала потребно је развијено тржиште капитала),

- политичка транзиција донела је драматичне промене у друштву. Нови закони и измењени уставни гарантују шире цивилне слободе - слобода избора религије, већа слобода организовања, веће могућности да човек изрази шта мисли и да се слободно политички опредељује. Као значајна промена наводи се и могућност да људи путују и живе где желе, као и смањење страха од незаконитог хапшења.

Међутим, драстичне промене увек носе стрес и несигурност. У многим земљама у транзицији несигурност живота након краха централистичког планирања повезано је са читавим низом болести. Ту је и растући стрес у породици, са подадом дохотка и растом цена хране. Затим, раст развода, смањење броја порођаја, раст алкохолизма и наркоманије, нарушавање здравља (лоше здравље је само по себи извор стреса у породици), и сл.. Криминал и корупција су порасли нагло, што је утицало на даље смањење сигурности становништва. На крају, ту је и стрес везан за прилагођавање новој култури.⁹

Упоредо са одмицањем реформи, сиромаштво, несигурност и стрес ће се сигурно смањивати, али не тако брзо и лако, у већини привреда.

⁹Исто, стр.71.

Закључак

У првих неколико година транзиције дошло је до наглог раста неједнакости и сиромаштва у земљама Централне и Источне Европе. С обзиром да продуктивност рада, која је веома битна за економски раст, зависи од радничког знања, вештина, мотивације и здравља, смањење екстремног сиромаштва, одржавање људског капитала и његово прилагођавање потребама тржишног система представља подршку расту. У противном, ако се већи део популације осећа погођеним транзицијом, ако се суочава углавном са негативним странама транзиције, може доћи до застоја у спровођењу реформи.

Nataša Golubović, Niš

**TRANSITION, INCOME DISTRIBUTION AND POVERTY
IN THE COUNTRIES IN TRANSITION****Summary**

In the first several years of transition, dramatic changes have occurred in the majority of conventional indicators. Comprehensive economic reforms have been followed by a substantial setback in output, decrease of consumption and wages, and increase of unemployment. In addition, transition has helped towards the growth of inequality, and all the basic elements of transition - elimination of price control, strengthening of the private sector, property reform, liberalization of wages - have taken effect towards the rising inequality. Growth of inequality is, to a certain extent, an unavoidable outcome of transition. However, growth of inequality followed by growing poverty, jeopardizes further implementation of reforms.

Key words: transition, poverty, income distribution, inequality, unemployment.